

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

До 65-річчя ХДІК

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Збірник статей

Випуск 2

Харків ХДІК 1994

МИРОН СТЕПНЯК ЯК ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Повернення в наше духовне життя творів В. Винниченка, М. Хвильового, М. Куліша, Є. Плужника, Д. Фальківського, В. Сь. дзинського, В. Підмогильного, Г. Косинки, М. Йогансена, М. Івченка, О. Влизька, М. Семенка, В. Поліщука, М. Зерова, М. Драй-Хмари, П. Филиповича, М. Вороного, О. Олеся, Г. Хоткевича, наукових праць С. Бфремова суттєво змінило існуючі погляди на історію вітчизняної літератури доби Українського Відродження¹. Але процес відновлення історичної пам'яті триває. І кожне ім'я, повернуте з-під глиб, покладених комуністичним режимом, доповнює загальну картину літературного процесу 20-30-х років.

Це стосується і відомого на той час х. рківського літературного і театрального критика Мирона Степняка, про якого "забули" навмисне, хоч згадати було кому. Його особисто знали академік О. І. Білецький, П. Тичина, П. Панч, С. Крижанівський, книгознавець І. Я. Каганов, критик Г. М. Гельфандбейн та багато інших. В центральному республіканському літературно-художньому журналі "Червоний шлях" /1923-1936/ друкували наукові розвідки Мирона Степняка про поезію П. Тичини, М. Дюленга, поетів "молодої музи", рецензії на збірки віршів М. Рильського, В. Сосюри, И. Кисільова, О. Донченка, та на твори П. Панча, О. Досвітнього, В. Дрезанського, В. Поліщука, В. Чачванського та багатьох інших. Ця історична доба була пов'язана з його літературно-критичною діяльністю. Мало хто знає, що протягом усього життя Мирон Степняк писав вірші, які читали тільки рідні та знайомі. Це було катакомбна поезія, я з так і не побачила світла.

Після смерті Мирона Степняка не знайшлося бажаних ознайомитися з його архівом, який одержав О. І. Білецький. Поступово невдоволення критика виникла змова мовчання. Спроба автора цієї статті залучити С. Крижанівського та Г. Гельфандбейна до справи повернення Мирона Степняка в історію вітчизняної літератури не зустріла підтримки. І це не випадково. Дуже незручною була ця людина через

¹ Кулішевський М. Г. Шлях із неволі, з небуття // Слово і час. - 1990. - №1. - С. 36-40.

своє негативне ставлення до тоталітарної системи. Навіть згадка про неї могла залямувати репутацію. Для радянської влади Мирон Степняк був чужим і залишився чужим. Дослідження його спадщини — це вже справа нашого часу.

Основні біографічні відомості про критика збереглися в родинному архіві харків'янки Л.Б.Волосникової. Мирон Олексійович Степняк /справжнє прізвище Ландин/ народився 8 серпня 1903 року у місті Олександрівську /Запоріжжя/ в родині нотаріуса. Вищу освіту здобув на початку 20-х років у Харківському університеті /тоді — Харківський педагогічний інститут професійної освіти/, закінчивши одночасно філологічний і хімічний факультети з дипломами I ступеня. Починав з виступів на засіданнях студентського літературного гуртка, де вперше виявився його критичний хист. Сучасники згадують

його конфлікти з професорами. Він був з породи бунтівників, яких не влаштовує будь-яка влада, спрямована проти особистості, вільної думки, освіти, літератури та мистецтва. Тоді ж виникла дружба Мирона Степняка з професором О.І.Білецьким, яка тривала все життя.

В роки безробіття нелегко було знайти роботу, а тим більше працювати за фахом. В середині 20-х років за рекомендаціями О.І.Білецького, П.Тичини і П.Ланча Мирона Степняка прийняли на посаду літспівробітника редакції журналу "Червоний шлях". Спочатку він виконував обов'язки технічного секретаря і коректора, а згодом почав виступати з рецензіями і статтями і опинився у самому вирі літературного життя. Тоді нелегко було стати помітною особою. Скільки видатних людей зібрав Харків! Адже він був центром національного відродження і об'єднував кращі мистецькі сили республіки, а "Червоний шлях" став трибуною найвизначніших діячів української культури.

20-ті роки — складний історичний період, коли вирішувалася доля національної культури, визначалися головні шляхи її розвитку. Харків ст. з ареною гострої літературної боротьби таких відомих угруповань, як "Шуг", "Гарт" /з 1923-го року ВАШІЦЕ/, спілка футуристів, група конструктивістів. Найбільш протилежні творчі позиції займали неокласики М.Зеров, М.Драй-Хмара, П.Філіпович, М.Рильський і близькі до них поети В.Свідзинський, С.Плужник, Д.Фальківський, з одного боку, і представники лівих течій в мистецтві, письменники-експериментатори. Неокласики виступали проти нігілістичного ставлення до світової та національної культурної

спадщини, до традицій, орієнтувалися на античні зразки, захищали українську літературу від вульгаризаторів. Українські модерністи обрали протилежний напрям, прагнули зруйнувати класику, пішли шляхом деструкції ста-рих мистецьких форм, експериментували зі словом.

У боротьбі неокласиків і модерністів Мирон Степняк став на бік експериментаторів, які шукали нові мистецькі обрії, нові літературні форми. Тому не випадково його увагу привернули творчі експерименти П.Тичини, М.Дзюби, поетів "Молодої музи". Мирон Степняк глибоко розумів значення символізму в історії новітньої української літератури. Відомо, що символізм був колискою і літературною школою для переважної більшості поетів 20-х років. Але серед досягнень українських символістів Мирон Степняк особливо відзначив геніальну поезію молодого П.Тичини /"Замість сонетів і октав" /1920/, "Плуг" /1920/, "Вітер з України" /1924/, просякнуту пафосом національного пробудження, духовним розкріпаченням людини, вірою в майбутнє. У великому дослідженні "До проблеми поезики П.Тичини" Мирон Степняк одним з перших відзначив своєрідність символізму на українському ґрунті і розглянув поезію автора "Сонячних кларнетів" як "висновок із творчості цілої поетичної генерації, піднесений на художню височину могутньою творчою індивідуальністю"¹. З українським символізмом критик побачив нове стилістичне явище - національне не тільки за мовою, але й орієнтацією на український пейзаж, на властивості української лексики, на своєрідні риси української поезики. Виходячи з цього, Мирон Степняк і визначив внесок П.Тичини у світову літературу /нове коло ліричних мотивів, нові образи, що визначають з лексичною своєрідністю, досконалість поетичної техніки, музичальність/, характеризує особливості творчої індивідуальності митця, який, на його думку, прагне до гармонії, шукає рівноваги, виступає як поет-синтетик, антитрагічний, "консонансовий". Оптимізм П.Тичини особливо помітний на тлі філософії песимізму, культу смерті в російському символізмі. Критик вважає, що П.Тичина першим після Т.Г.Шевченка утворив на Україні вишукану поетичну систему і першим познайомив українського читача з багатьма незанимаючими досі для нього засобами оперування зі словом.

¹ Степняк М. До проблеми поезики П.Тичини // Червоний шлях. -

Незважаючи на високу оцінку творчості П.Тичини першої половини 20-х років, Мирон Степняк не пов'язував з ним майбутню українську поезію. На його думку, новаторство автора "Дуга" було обмеженим. Один з наймузикальніших ліриків світової літератури "не робив наголосу ні на словнику, ані на конструктивних можливостях слова; слово для нього - це звучання плюс доточа та мінлива тінь значення; ... в поетичних творах Тичини є зміст, часом дуже глибокий, але зміст окремих слів не дуже цікавить поета"¹. Прискіпливий критик зовсім відмовляв у новаторстві М.Рильському, бо вважав, що неокласики тільки удосконалювали і розвивали на українському ґрунті жанри і поетичні засоби, уже відомі у світовій літературі. Мирон Степняк визнавав, що до М.Рильського "українська поезія не мала такого акустично-бездоганного віршу"². Але творчість неокласиків тоді сприймали як літературний історизм, що не відкривав нових мистецьких обріїв. Ось чому, називаючи М.Рильського "великим майстром віршованої техніки", Мирон Степняк не відчував в його творах увагу до слова як до будівельного матеріалу. За його висловом, це великий мистецький гріх всієї української поезії минулого. Критик не випадково згадав рядок І.Франка: "слова - полоза".

Перед сучасними поетами-експериментаторами Мирон Степняк висунув проблему створення української словесної поезії. Своєї надії у цьому напрямку він пов'язував з творчістю Михайла Доленги /Юркового/, 1881-1981, ученого-біолога і поета, який використовував специфічні властивості та особливості слова, творчо розвивав досвід поетичної школи В.Хлебнікова та Б.Настерняка. Критик підтримував свідоме ставлення М.Доленги до слова як до клітини поетичного організму, високо оцінював його лірику з наголосом на значенні слів, понять. Науково-філософська поезія автора збірки "Зросло на камені" приваблювала Мирона Степняка новими, несподіваними словесними, фонетичними асоціаціями, які руйнували звичайні канони строфіки. На перший план виступали м'які, лінгвістичні особливості слова, народжувалася суго словесна поетика.

¹ Степняк М. М. Доленго, /Спроба аналізу стилю/ // Червоний шлях. - 1929. - № 3. - С. 75.

² Степняк М. Рецензія на збірку віршів М.Рильського "Де сходять-ся дороги" // Червоний шлях. - 1929. - № 7. - С. 229.

Отже, в історичному змаганні неокласиків і модерністів Мирон Степняк віддавав перевагу останнім, доводячи, що без експериментів поезія весь час тупрвалася б на одному місці. Але, на наш погляд, критик перебільшував значення "словесної" поезії, цікавої, головним чином, як експеримент. Врешті-решт він і сам визнавав, що не можна уявити собі поезії, яка б спиралася тільки на звуковий або тільки на семантичний бік рідної мови. Не існує і специфічно словесної поезії у чистому вигляді.

У роботі Степняка-критика переважали особисті пристрасті. Він міг з точністю математик або сучасного комп'ютера здійснити лінгвістичний аналіз групи поетів /Поезія: "Молодої музи" // ЧМ. - 1933. - № I/ і не помітити новаторських полуків неокласиків, які дбали про те, щоб не перервався ланцюг, що зв'язує віки і є запорукою розвитку культури. В той же час у власній поетичній творчості Мирон Степняк цілком орієнтувався на класику XIX сторіччя і прагнув досягти вищих зразків в галузі віршування. Саме тому він рідше протистояв політизації й ідеологізації літератури, яку нав'язували письменникам з боку "диктатури пролетаріату". В рецензії на збірки віршів В. Сосюри, Я. Кисільова, О. Донченка, О. Ведміцького критик відзначав неспроможність молодих поетів перевести в художній, образно-творчий план нову лексику /комунари, комсомольці, пролетарі та інші/, відверто глузував над спробами штучно залучити марксизм до поезії /ЧМ. - 1928. - № 8; № II; 1929. - № 1; № 4/. Мабуть, найбільше його вразив рядок з вірша М. Дюленга: "Я - ЦК моїх кліток частин" /I/.

У рецензіях Мирона Степняка можна зустріти надто різкі оцінки творів початкових поетів, які шукали свого стилю. Критик іноді помилявся, роблячи поквалітивий присуд. Поезія - це завжди або криза змісту, або криза форми. І кожного разу важко буває визначити, що саме коїться з поезією. Мирон Степняк вважав, що відбувається криза форми, а насправді це була, перш за все, криза старого змісту. Тільки час спроможний був вирішити цей спір. З височини нашої доби ми бачимо, що стильові пошуки поетів 20-х років були плідними. Мирон Степняк надто перебільшував здатність поезії /консервативної, сталої, за своєю природою/ до негайного оновлення змісту і форми.

Ще належить зібрати і вивчити статті й рецензії Мирона Степняка, в яких він досліджував шляхи розвитку української художньої прози 20-х років. Критик дав високу оцінку творам П. Панча, визначив головні особливості його таланту, вважав, що повість "Без

козиря" не має аналогів у вітчизняній літературі /ЧШ. - 1928. - № II; 1929. - № 2/. В той же час цілком виправдалася негативна оцінка Мирона Степняка щодо творів "Нас було троє" О. Досвітнього, "Яблуні" В. Дрезанського, "Без ґрунту" Г. Епіка, "Козуб ягід" В. Лодіщука, які не витримали випробу часом.

Мирон Степняк надавав великого значення жанру науково-фантастичного роману, який переживав тоді період розквіту. Критик намагався осмислити величезні можливості людства, котрі були пов'язані з розвитком хімії, біології, астрономії. У 1940 році, за порадою О. І. Білецького, Мирон Степняк переїхав до Одеси і став аспірантом Одеського університету по кафедрі української мови та літератури і кафедрі хімії, крім того над природознавчими науковими проблемами, глибоко цікавився астрономією. В рецензіях на твори "Атом у запрязі" Блома і Розена, "Останній Ейджевуд" Ю. Смоліча, "Аргонавти Всесвіту" В. Владка критик обґрунтував головні принципи жанру, який набув широку популярності: тісний зв'язок фантастики з наукою, вияв наукових передумов відкриття, зображення морального світу ученого, підтвердження мрії технічними розрахунками, формулами, кресленням тощо. Поверхове знання наукової проблеми він не прощав нікому. Мирон Степняк піддав нищівній критиці першу редакцію роману В. Владка "Аргонавти Всесвіту", що заставило автора значно переробити і доповнити твір. І. Я. Каганов згадував про зустріч письменника і критика: "Владко з'явився одягнений модно, у крагах, з тростиною у руці і почав заперечувати Степняку досить таки зарозуміло і пихато. Але критик спокійно, аргументовано відбив усі атаки бундючного автора, який легковажно поставився до своєї праці".

Справжньою подією для свого часу була наукова розвідка Мирона Степняка "Про історію Франкової повісті "Боа констріктор" /ЧШ. - 1929. - № I/. Критик вперше співставив три редакції твору - 1878-го, 1884-го і 1907-го років - і виявив причини зміни творчого задуму письменника, який намагався усвідомити позитивну історичну роль галицького капіталізму. Саме цим критик пояснював перебудову проблемно-тематичного змісту повісті, її композиції, трактування характеру центрального героя - Гольдкремера, талановитого підприємця і комерсанта, якого І. Франко назвав "сильною, багатішою індивідуальністю". Мирон Степняк був впевнений в тому, що "не можна мати вірного погляду на повість "Боа констріктор" як на мистецький твір, не можна вірно зрозуміти його антиномій, не знаю-

чи про його генезис, про його попередні стадії...¹. Це був акт громадянської мужності з боку видатного критика. Недарма журнал "Червоний шлях" з його статтями тримали у спецсховищі, а в школах і вузах багато років вивчали повість "Борислав сміється" як твір про класову боротьбу робітників з "ворогом народу" Гольдкремером.

Багато українських письменників, зокрема харків'ян, зобов'язані Мирону Степняку своїм творчим зростом. У 1929 році критик писав: "Найбільша насолода для історика літератури є стежити за тим, як поволі розвивається і зростає самостійне обличчя письменника, як із первісних невиразних рис, із штамів загального користування, із несміливих і невдалих спроб набути стилістичної оригінальності, нарешті формується та викреслюється власна поетика"². Це стосується у першу чергу В. Сосюри, О. Донченка, О. Досвітнього, В. Арзанського, В. Владка, М. Доленга, В. Чевлянського. Чи пам'ятали вони його? Чи були вони йому вдячними? Минув час, і вже спитати нікого.

Останні роки свого життя в Одесі Мирон Степняк важко хворів, бідував. Він і його мати, Ольга Миколаївна, існували, головним чином, за рахунок допомоги друзів і знайомих. Це свідчить про глибоку повагу до критика, ерудиція і професіоналізм якого були визнані в літературних колах української інтелігенції.

У романі Б. Пастернака Дрій живаго помер у 1929 році. Його вбила відсутність повітря, дихати було нічим, життя втрачало сенс. У нього відібрали творчу волю, "темну свободу", з ним вмирала культура. Мирон Степняк пройшов увесь трагічний шлях української інтелігенції до кінця 40-х років, спостерігав усі стадії руйнування людини, суспільства, культури. Він помер 15 грудня 1949 року від "грудної жаби", його також вбила відсутність повітря. Це була агонія вітчизняної інтелігенції, трагедія знищення її як суспільної сили. Але Мирон Степняк пішов з життя з надією, що його не забудуть в Україні, нові покоління співвітчизників звернуться до його спадщини, надрукують збірку його поезій. Гадасмо, що цей час, нарешті, прийшов.

У невеличкій статті важко охопити всю літературну спадщину Мирона Степняка. Це лише перша розвідка, яка, сподіваємося, викличе бажаючих інших дослідників поринути в глибини його наукової думки, замислитися над долею вітчизняної літератури і української інтелігенції тієї доби.

1 Степняк М. Про історію Франкової повісті "Тов конструктор // Червоний шлях. - 1928. - № 11. - С. 150.

2 Степняк М. М. Доленго. /Спроба аналізу стилю// Червоний шлях. - 1929. - № 3. - С. 74.